

استاد محمد فولادگر

آخرین فصل رزق و تغذیه در قرآن کریم

مقدمه:

است که صحنه گیتی را پر کرده و هر جانداری از آنها بهره‌مند می‌شود و به گفتار سعدی "ره":

ایر و باد و مه و فورشید و فلک در کارند
تا ته نانی به کف آری و به غفلت نفوری

و آفرینش هیچ یک از اینها در توان هیچ یک از آفریدگان او نیست و علوم هر چند پیشرفت کند جز تصرفی در این آفریده‌های خداوندی نخواهد کرد و هیچ چیز را از ریشه نمی‌آفریند. پس روزی دهنده تنها خدای توانای حکیم است که هر چه آفریدگان او لازم داشته مایه آن را آفریده است و این بشر است که باید از راه درست و بخردانه و مشروع آن را به‌دست آورده و برای استفاده آماده کند و این توهیم که رازقیت خدا به این معناست که بدون سعی و تلاش آدمی روزی او را خدا آماده و در دهان او می‌گذارد تصور نابخردانه‌ای است که در قرآن و روایات به شدت با آن برخورد شده است (چنانکه یاد خواهد شد).

۲- روایات بسیاری از پیامبر اکرم ﷺ و امامان معصوم وارد شده، که روزی هر کس مقدر است و خداوند روزی هر فردی را تقسیم کرده و هیچ کس بیش از سهم و قسمت خود، از روزی برخوردار نیست. در کتاب کافی از امام باقر علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا ﷺ در حجة الوداع فرمود:

"آگاه باشید که روح القدس در قلب دمید که هیچ کس نمی‌میرد تا اینکه از روزی خود به طور کامل برخوردار شود، پس خدا را نگهدارید و حد اعتدال و جمیل را در طلب روزی رعایت کنید و دیر رسیدن

در نوشتار پیشین مطالبی پیرامون موضوع رزق در قرآن کریم مانند معنای رزق و اقسام رزق و وسعت روزی و تنگی آن، بررسی شد. و در این نوشتار مسائل دیگری پیرامون تغذیه و رزق، شامل: معنای رزاقیت خداوند، وجوب طلب، در عین رزاقیت خداوند، تفاوت رزق و مال، انفاق رزق، مقصود از بودن روزی در آسمان، روزی بی گمان، روزی بی حساب، اجمال در طلب روزی، تقدیر مشیت و طبیات رزق، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

کلید واژه‌ها:

رزاقیت خداوند، رزق حلال، انفاق روزی، اجمال در طلب، روزی بی گمان، تقدیر مشیت

الف: رزاقیت خداوند: در نوشتار پیشین یادآور شدیم

که مطابق آیه شریفه: **لَنْ يَكُونَ لِلَّهِ هُوَ الرِّزْقُ ذُو الْقُوَّةِ**

الْمَعِينِ (۱) رزاقیت در حقیقت جز به خدای قادر نسبت داده نمی‌شود و آنجا که به غیر خدا نسبت داده شده از قبیل مجاز و نسبت فعل به غیر فاعل حقیقی است، و اینک در بیان معنای رزاقیت خداوند می‌گوییم:

۱- آنچه را آفریدگان خداوند در جهان هستی از خیرات بهره‌مند می‌شوند، روزی است که خداوند به آنها عطا فرموده، آب، هوا، نور، حرارت، باد و باران، حیوانات، نباتات، جمادات و... همه روزی‌های خداوند

کودنی، آن را کاهش نمی‌دهد و آنچه در علم الهی مقدر شده بدون کم و زیاد به آدمی می‌رسد.

ولی روایات دیگری داریم که طلب را شرط روزی می‌دانند که برخی از آنها یاد می‌شود: در کتاب وافی از تهذیب شیخ طوسی رحمته الله علیه از علی بن عبدالعزیز روایت می‌کند که امام صادق رحمته الله علیه فرمود عمر بن مسلم چه کار می‌کند؟ گفتیم فدایت شوم به عبادت روی آورده و تجارت را ترک کرده است، فرمود:

وای بر او! آیا نمی‌داند کسی که طلب روزی را ترک کند دعای او مستجاب نمی‌گردد؟ به درستی، گروهی از یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله آنگاه که این آیه: «هر کس تقوای الهی بپوشد خداوند راه فرجی برای او قرار می‌دهد و روزی او را از جایی که گمان نمی‌برد می‌رساند» نازل شد در مغازه‌ها را بستند و به عبادت روی آوردند و گفتند: خداوند روزی ما را کفایت کرده! این خبر به نبی اکرم صلی الله علیه و آله رسید، به سوی آنان فرستاد (وقتی آمدند) فرمود چه چیز شما را بر این کار وادار کرد، عرض کردند ای رسول خدا! خداوند روزی را ضمانت کرده از این رو ما به عبادت روی آوردیم، فرمود: هر کس چنین کند دعای او مستجاب نمی‌شود، بر شما باد که روزی طلب کنید! (۶)

و نیز در همان کتاب از عمر بن یزید روایت می‌کند که گفت —ه امام صادق رحمته الله علیه عرض کردم: مردی می‌گوید: من در خانه‌ام می‌نشینم و نماز می‌گزارم و روزه می‌گیرم و پروردگارم را پرستش می‌کنم، و اما روزی من خواهد رسید، امام صادق رحمته الله علیه فرمود: این یکی از آن سه نفری است که دعایش مستجاب نمی‌شود.

گفت: ما نزد امام صادق رحمته الله علیه نشستیم بودیم که علاء بن کامل رو آورد و در جلو امام نشست و گفت از خدا بخواهید که روزی در آسایش و بدون رنج بدهد، امام فرمود من چنین دعایی نمی‌کنم، آن طور که خدا فرمود طلب روزی کن. (۷)

البته روایات در این باره، که بر آدمی طلب روزی واجب است و نکوهش از کسانی که به بهانه اینک روزی مقدر است کار و کوشش نمی‌کنند، فراوان است و امام باقر رحمته الله علیه می‌فرماید: خود را می‌یابم که دوست نمی‌دارم کسی را که کسب معاش برای او

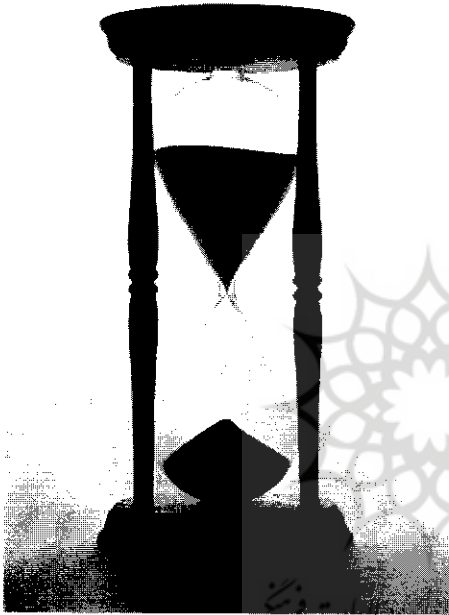
چیزی از روزی شما را وارد نکند که روزی را از راه نافرمانی خدا طلب کند. زیرا خدای متعال روزی‌ها را میان آفریدگانش از راه حلال نه از راه حرام تقسیم کرده است، پس هر کس تقوای الهی بپوشد و شکیبایی ورزد، روزی او از راه حلال به او می‌رسد و هر کس پرده حریم خدای عزوجل را پاره کند و روزی را از راه حرام به دست آرد، خداوند رزق حلال او را قطع می‌کند و برای آن حرام مواخذه می‌شود. (۲) و نیز در کتاب کافی از امام صادق رحمته الله علیه روایت کرده که امیرالمومنین علی رحمته الله علیه بسیار می‌فرمود:

«به یقین بدانید که خدای عزوجل برای بنده هر چند کوشش او سخت، و چاره اندیشی او عظیم و زیرکی‌های او بسیار باشد مقدر نکرده که بر بیش از آنچه در ذکر حکیم (کتاب مبین) برای او مشخص نموده، پیشی گیرد. ای مردم به درستی که هیچ انسانی اندک چیزی را با زیرکی خود بر روزی‌اش نمی‌افزاید و نیز اندک چیزی را از روی نادانی خود از روزی‌اش نمی‌کاهد، پس آن کس که این را بداند و به آن عمل کند بزرگترین مردم از جهت به دست آوردن سود و منفعت است و آن کس که این را بداند و بدان عمل نکند از بزرگترین مردم در کسب زیان و مضرات است.» (۳)

و نیز از امام علی رحمته الله علیه در نهج البلاغه آمده است که: «خداوند روزی شما را ضمانت کرده و شما را به کار (طاعت) امر فرموده، پس نباید طلب روزی تضمین شده برای شما از عمل واجب شده مقدم و اولی باشد، ولی (متأسفانه) به خدا سوگند آنچنان شک رخ داده و یقین فاسد شده که گویا آنچه تضمین شده بر شما واجب شده و آنچه بر شما واجب شده است از دوش شما برداشته شده است.» (۴) و در قرآن کریم می‌فرماید: «ایا ایشان رحمت پروردگارت (نبوت) را تقسیم می‌کنند، ما معیشت آنها را در زندگی دنیا در میان آنها تقسیم کردیم و بعضی را بر بعضی برتری دادیم تا یکدیگر را استخدام کنند و باهم در امور زندگی تعاون نمایند.» (۵)

از این گونه آیات و روایات استفاده می‌شود که روزی هر کس مقدر و اندازه‌گیری و تقسیم شده است و زیرکی‌های زیرکی، آن را افزایش، و کودنی‌های

عالم تابع قضا و قدر است یعنی تحقیق آن در عالم هستی بستگی دارد به یک سلسله عوامل و علل که تا آنها تحقق نیابد آن چیز تحقق نمی‌یابد.^۱ خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: "ما هر چیزی را با اندازه آفریدیم (۱۱) و نیز می‌فرماید برای هر چیزی خداوند اندازه ای قرار داده است." (۱۲)

"و تقدیر و اندازه‌گیری این است که اسباب و علل چیزی موجود و منظم شود تا آن چیز به دنبال آن تحقق یابد و خداوند می‌فرماید خداوند آن کسی است که مقدر می‌کند و نگاه هدایت می‌نماید. (۱۳) یعنی هدایت را هم تابع تقدیر می‌شمارد و تقدیر هدایت به این است که خداوند اسباب و علل آن را فراهم سازد تا بسا تکمیل آنها هدایت صورت گیرد و چنانکه می‌دانیم یکی از اسباب هدایت، اختیار و سعی آدمی است و یکی از مهره‌ها در سلسله علل هدایت، گزینش انسان است. بنابراین هدایت با اینکه مقدر است ولی بدون سعی آدمی تحقق نمی‌یابد.^۲

"تقدیر روزی نیز به همین معنی است یعنی تحقق آن تابع یک سلسله علل و اسباب است که خداوند

دشوار می‌شود از این رو به پشت می‌خوابد و می‌گوید خدایا به ما روزی ده، و این کار را که در زمین به جنب و جوش درآید و از فضل خدا درخواست کند ترک می‌کند (مگر نمی‌بیند که) مورچه از خانه‌اش بیرون می‌شود و روزی خود را درخواست می‌کند. (۸) و امام علی علیه السلام در وصیت نامه خود به فرزندش امام حسن مجتبی علیه السلام می‌فرماید: در کارت کوشا باشد و گنجینه‌دار دیگران مباش. (۹)

سخن در این است که چگونه می‌توان میان این دو دسته روایات اتحاد ایجاد کرد؟

مرحوم علامه محقق میرزا ابراهیم خویی، در کتاب منهج البراعه در شرح نهج البلاغه در این باره چنین می‌نویسد:

"جمع میان این اخبار به این صورت است که گفته شود: رزق بر دو قسم است، یکی رزقی که طلب و سعی در آن مدخلیتی ندارد (که در روایات از آن به روزی طالب یاد شده) و دیگری رزقی که جز از طریق طلب به دست نمی‌آید (که در آن به روزی مطلوب یاد شده)، روایات دسته اول بر رزق طالب و روایات دسته دوم بر رزق مطلوب حمل گردد و شاید بر این مطلب روایتی را که در کتاب وسائل از کتاب مقنعه شیخ مفید رحمته الله از امام صادق علیه السلام نقل کرده بتوان شاهد قرارداد امام می‌فرماید:

رزق بر دو قسم تقسیم شده است، یک قسم آن به صاحبش می‌رسد، اگرچه آن را طلب نکند و قسم دیگر به طلب کردن بستگی دارد، پس آنچه از روزی مقسوم و مقدر است به هر حال به انسان می‌رسد اگرچه برای آن کوششی هم نکند و آن روزی که به شرط کوشش برای او مقدر شده سزاوار است که از راههایش طلب بکند، و این چنین روزی را خداوند حلال کرده است نه غیر آن را. پس اگر کسی از راه حلال طلب کند و آن را بیابد پای روزی او حساب می‌شود ولی روز قیامت مورد محاسبه قرار می‌گیرد. (۱۰)

■ نظر علامه طباطبائی:

"تقدیر رزق همانند تقدیر سایر امور در جهان آفرینش است و چنانچه می‌دانیم هر امری در این

مقدر فرموده است و از جمله آنها طلب انسان است، از این رو هیچ منافاتی میان تقدیر روزی و طلب انسان وجود ندارد (۱۴).

ولی توضیح یک مطلب در اینجا لازم است که علامه طباطبایی رحمته الله علیه آن را یادآور شده‌اند و آن تفاوت میان مال و روزی است. ایشان می‌نویسند: "لازم است که دانسته شود که رزق چنانکه معنای آن گذشت، آن چیزی است از اعطای الهی که از آن بهره‌مند می‌شوند به همان اندازه‌ای که از آن منتفع می‌گردند. بنابراین کسی که مال بسیار به او داده شده است و از آن مال جز کمی از آن را نمی‌خورد، روزی او همان است که می‌خورد (صرف می‌کند) و مازاد باقیمانده روزی او محسوب نمی‌شود مگر از آن جهت که به او داده شده، نه از آن جهت که بخورد و صرف کند، از این رو وسعت روزی و تنگی آن غیر از کثرت مال و قلت آن است." (۱۵)

ب: انفاق روزی - انفاق به معنای هزینه کردن مال است و انفاق روزی به این معنی است که هر نعمتی که خداوند به انسان داده است هر اندازه از آن رامی‌تواند درباره خدا هزینه کند و آن را زاد و توشه آخرت خود قرار دهد. در آیات قرآن و روایات درباره انفاق روزی توصیه و تاکید فراوان شده است:

در آغاز سوره بقره از جمله صفات اهل تقوی را انفاق از روزی شمرده، می‌فرماید: "اهل تقوی کسانی هستند که از آنچه روزی به آنها داده‌ایم انفاق می‌کنند" (۱۶)

و نیز می‌فرماید: "ای کسانی که ایمان آوردید! از آنچه به شما روزی داده‌ایم انفاق کنید پیش از اینکه روزی بیاید که در آن خرید و فروش و دوستی نیست." (۱۷)

و باز می‌فرماید: "ای کسانی که ایمان آورده‌اید از بخش‌های اموال پاکیزه‌ای که به دست آورده‌اید انفاق کنید و نیز از آنچه ما از زمین برای شما بیرون آورده‌ایم انفاق کنید." (۱۸) در این آیه به جای "مما رزقکم" "من طیبات ما کسبتم" آمده و این خود نقش طلب را در روزی می‌رساند.

و نیز می‌فرماید: "بگو به بندگان من که ایمان آورده‌اند که نماز را به پا دارند و از آنچه به ایشان روزی داده‌ایم انفاق کنند پیش از آنکه روزی بیاید که

در آن خرید و فروش و دوستی نیست، (۱۹) و در سوره انفال، مؤمنان (۲۰) و در سوره رعد، اولوالالباب (۲۱) و در سوره حج متواضعان را به این صفت می‌ستاید (۲۲) و در سوره قصص، یکی از صفات مؤمنان اهل کتاب را انفاق از روزی می‌شمارد، (۲۳) و در سوره فاطر، یکی از عناصر تجارت بدون خسارت را، انفاق روزی یاد می‌کند (۲۴) و خلاصه متجاوز از ۷۰ آیه در قرآن درباره انفاق آمده است. و روایات نیز در این باره بسیار است از آنجمله:

از رسول خدا صلی الله علیه و آله است که: هر کس درمی‌در راه خدا انفاق کند خداوند هفتصد حسنه در نامه عملش می‌نویسد (۲۵) و امام علی علیه السلام فرمود: خوشا آنکه در پیش خود خوار و متواضع باشی و درآمدی پاک و نهاده‌ای شایسته و خوبی نیکو داشته باشی و زیادت‌ی خود را انفاق نماید و از پرگفتن خودداری کند البته انفاق، تنها از مال نیست بلکه هر نعمتی که خداوند به انسان عطا کرده است به نوعی قابل انفاق است، انفاق مال، دادن آن به نیازمندان و صرف آن در هر کاری است که از نظر عقل و شرع مطلوب باشد. انفاق علم نشر آن است چنانکه در تفسیر عیاشی در ذیل آیه شریفه "مما رزقناهم ینفقون" از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: از آنچه ما به ایشان اموختیم بخش کنند (۲۶) و نیز از امام صادق علیه السلام آمده که هر چیزی زکاتی دارد و زکات علم یاد دادن آن است (۲۷) و از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود برای هر چیزی زکاتی است و زکات خانه، اطاق مهمانخانه است (یعنی ضیافت است) (۲۸) و نیز از امام علی علیه السلام روایت شد که فرمود: زکات قدرت رعایت انصاف است (۲۹) و زکات زیبایی پاکدامنی است (۳۰) و زکات پیروزی عفو است (۳۱) و روایات دیگری نیز در این باره آمده است. (۳۲)

ج: اجمال در طلب - یکی از مسائلی که در باب رزق به آن تاکید شده است اجمال در طلب روزی است و مقصود از اجمال در طلب روزی اعتدال در آن و دوری از افراط است و نیز گفته می‌شود: هرگاه کسی کار نیک و جمیلی را انجام دهد و ممکن است هر دو معنی در این مقصود باشد، هم در کسب روزی و هم

راه خوب و شایسته و حلال آن را انتخاب کند و هم در تحصیل از حد اعتدال خارج نشود، چنانکه امام علی علیه السلام در وصیت خود به فرزندشان امام مجتبی علیه السلام می فرماید: در طلب روزی حد اعتدال را رعایت کن و کسب خود را شایسته و زیبا ساز. (۳۳) و از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: تقوای الهی پیشه کنید و در طلب روزی حد اعتدال و زیبایی را رعایت کنید و تأخیر روزی، شما را به طلب آن از غیر راه حلال وادار نکنند (۳۴) و نیز از آن بزرگوار آمده که ای مردم تقوای الهی پیشه کنید و در طلب روزی حد اعتدال و زیبایی را رعایت کنید زیرا هیچکس نمی میرد تا اینکه به طور کامل روزی را دریافت کند هر چند تأخیری در آن رخ دهد پس تقوا پیشه کنید (۳۵) و رسیدن روزی را دیر مشمارید زیرا بنده ای نمی میرد تا اینکه به آخرین روزی خود برسد. پس تقوای الهی پیشه کنید و در طلب روزی اعتدال و شایستگی را رعایت کنید. (۳۶)

از دنیا آنچه به تو رسد برگیر و آنچه به تو پشت کرده رها ساز، و اگر چنین نمی کنی در طلب دنیا راه اعتدال و زیبایی را برگزین (۳۷) و نیز دنیا دست به دست گشتن هاست، پس با زیباترین شیوه بهره خود را از دنیا بگیر. (۳۸)

د: روزی بی گمان: در قرآن کریم می فرماید هر کس تقوای الهی پیشه کند خداوند کار او را کفایت می کند، به یقین خداوند کار خود به انجام می رساند و خدا برای هر چیزی اندازه ای قرار داده. (۳۹) چنانکه از آیه استفاده می شود نبل به روزی بی گمان بر تحقق تقوی مترتب شده است و حقیقت تقوی اطاعت از فرمان باشد، بنابراین از آیه، این معنی استفاده نمی شود که روزی بدون طلب لازم، به انسان متقی می رسد، بلکه آنچه از آیه استفاده می شود این است که بسا آدم متقی برای طلب روزی راهی اتخاذ می کند و به مطلوب نمی رسد و خداوند از راه دیگری که بدان گمان نمی برده روزی او را می رساند.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده که فرمود: اگر شما چنانکه سزاوار است بر خدا توکل کنید، خداوند همچنانکه به پرنده روزی می دهد، شما را روزی خواهد داد، پرندگان صبحگاهان گرسنه می روند و

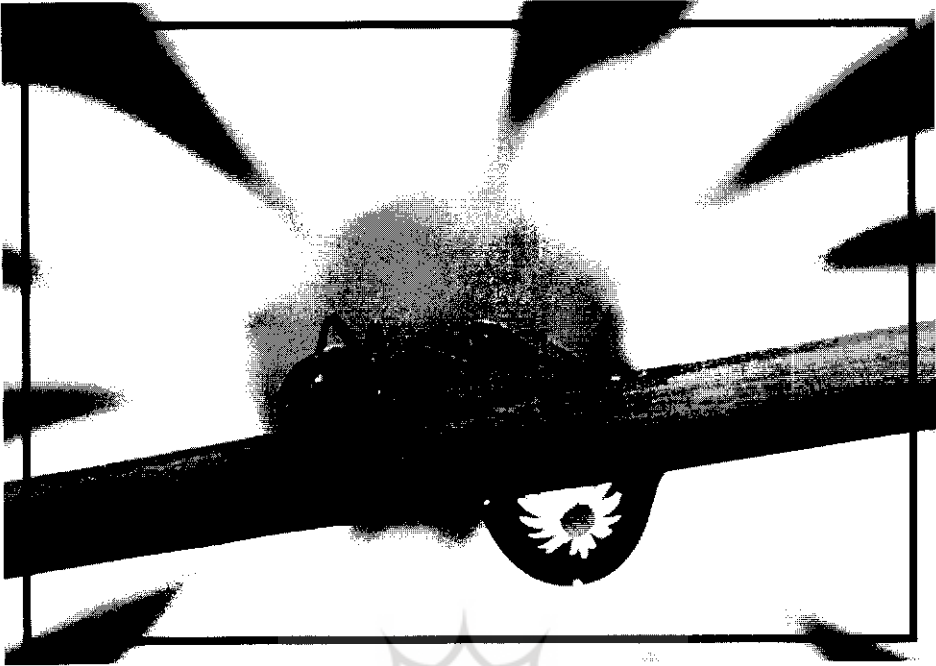
شامگاهان سیر برمی گردند. (۴۰) دقت در این روایت مسأله طلب را به خوبی اثبات می کند.

از امام علی علیه السلام روایت شده که فرمود: هر کس را که خداوند روزی او را برساند بدون اینکه برای آن گامی برداشته باشد و دستش را دراز کرده باشد و سخنی گفته باشد و جامه خود را بر تن بسته باشد و متعرض آن شده باشد، این از شمار کسانی است که خداوند عزوجل در کتابش فرموده: هر کس تقوی پیشه کند خداوند راه بیرون شدن از سختی ها را برای او قرار می دهد و از جایی که گمان نمی برد او را روزی می دهد (۴۱) و در روایت دیگر از امام صادق علیه السلام آمده که فرموده: به یقین خداوند عزوجل روزی مؤمن را از راهی که گمان نمی برد قرار داده است، و این بدان جهت است که بنده هرگاه جهت روزی خود را نداند بسیار دعا می کند. (۴۲)

ه: تقدیر معیشت - تقدیر معیشت غیر از تقدیر روزی است زیرا تقدیر روزی فعل خداست ولی تقدیر معیشت فعل بنده یا یاری و توفیق الهی است، و آن اندازه گیری در مصرف است: به این معنی که درآمد خود را با هزینه اش هم آهنگ کند و خرج به اندازه دخل کند. نه در معیشت خود و خانواده اش سخت گیری کند و نه بیش از درآمد خود هزینه صرف کند و بسا گرفتار اسراف و تبذیر و بادست نیاز به سوی دیگران دراز کردن و منت این و آن را کشیدن شود.

امام علی علیه السلام می فرماید: بخشنده باش و تبذیر و تباه کننده مباش و در زندگی اندازه گیری کن ولی سخت گیر مباش. (۴۳)

و نیز می فرماید: رکن زندگی برنامه ریزی درست و پایه آن بر مدیریت شایسته است. (۴۴) و نیز می فرماید، سه خصلت است که مسلمان به واسطه آنها کامل می شود: فهم ورزیدن در دین، اندازه گیری در زندگی و شکیبایی در سختی ها و مصیبت ها و از امام صادق علیه السلام است که، انسان مسلمان را جز سه چیز اصلاح نمی کند: فهم ورزی در دین، شکیبایی در مصیبت و خوب اندازه گیری در زندگی. (۴۵)

پی نوشت ها :

- ۱- سوره الذاریات آیه ۵۸
- ۲- تفسیر المیزان ج ۱۰ ص ۱۵۲
- ۳- تفسیر المیزان ج ۱۰ ص ۱۸۳
- ۴- خطبه ۱۱۴ بخش ۱۷
- ۵- سوره زخرف آیه ۳۲
- ۶- وافی مجلد ۳ جزء ۱۰ ابواب الرزق ص ۷
- ۷- همان ص ۶
- ۸- همان
- ۹- وافی مجلد ۳ جزء ۱۰ ابواب الرزق ص ۷
- ۱۰- منهاج البراعه مجلد ۶ ص ۲۹۶
- ۱۱- سوره قمر آیه ۴۹
- ۱۲- سوره طلاق آیه ۳
- ۱۳- سوره اعلی آیه ۲
- ۱۴- به مجلد سوم المیزان ص ۱۴۹ و مجلد دهم ص ۱۸۴ مراجعه شود.
- ۱۵- تفسیر المیزان ج ۳ ص ۱۵۰
- ۱۶- آیه ۲
- ۱۷- سوره بقره آیه ۱۵۴
- ۱۸- همان آیه ۲۶۷
- ۱۹- سوره ابراهیم آیه ۳۱
- ۲۰- سوره انفال آیه ۲۳
- ۲۱- سوره رعد آیه ۲۲
- ۲۲- سوره حج آیه ۲۵
- ۲۳- سوره قصص آیه ۵۴
- ۲۴- سوره فاطر آیه ۲۹
- ۲۵- میزان الحکمه ج ۱۳ ص ۶۴۳۸
- ۲۶- همان منبع
- ۲۷- تفسیر المیزان ج ۱ ص ۴۵
- ۲۸- میزان الحکمه ج ۵ ص ۲۱۹۲
- ۲۹- نهج الفصاحه جدید ص ۳۲۳
- ۳۰- همان منبع
- ۳۱- به میزان الحکمه ص ۲۱۹۲ مراجعه شود
- ۳۲- همان منبع
- ۳۳- همان منبع
- ۳۴- همان منبع
- ۳۵- همان منبع
- ۳۶- نامه ۳۱ نهج البلاغه بخش ۸۵
- ۳۷- میزان الحکمه جلد ۵ ص ۲۰۴۸
- ۳۸- نهج الفصاحه جدید ص ۳۳۰
- ۳۹- همان منبع ص ۳۳۱
- ۴۰- میزان الحکمه جلد ۵ ص ۲۰۴۸
- ۴۱- همان منبع
- ۴۲- سوره طلاق آیه ۲ و ۳
- ۴۳- میزان الحکمه جلد ۵ ص ۲۰۵۰
- ۴۴- کتاب الوافی مجلد ۲ جزء دهم ص ۱۶ و میزان الحکمه ج ۵ ص ۲۰۵۰
- ۴۵- همان منبع
- ۴۶- نهج البلاغه قصار ۳۳
- ۴۷- میزان الحکمه ج ۹ ص ۴۲۴۱
- ۴۸- خصائص صدوق ره باب الثلاثه ص ۱۴۱
- ۴۹- وافی ج ۳ جزء